

BÜYÜK SELÇUKLU SULTANLARINA AİT FARSÇA ŞİİRLER*

Osman G. ÖZGÜDENLİ**

Özet

Aslen bozkır geleneklerinin temsilcileri olan Selçuklu sultanları, kısa süre içerisinde İran diline ve edebiyatına âşinâ olmuşlardır. Tarihi kayıtlar Melikşâh, Melik Toganşâh, Sencer, Süleymânşâh ve III. Tuğrul gibi Selçuklu sultan ve meliklerinin, tıpkı kendilerinden önceki Gazneli ve Karahanlı hükümdarları gibi, şiir ve edebiyattan hoşlandıklarını ortaya koymaktadır. Burhânî, Ezrakî, 'Am'ak-i Buhârî, Mu'izzî, Enverî, Mehestî, Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân, 'Abdu'l-Vâsî'-yi Cebelî ve Edîb Sâbir gibi devrin önemli şairleri Selçuklu sultanlarını metheden şiirler kaleme almışlardır. Bu çalışmada Melikşâh (2), Melik Toganşâh (1), Sencer (6), Celâlu'd-dîn Süleymânşâh (3) ve III. Tuğrul (14) gibi Selçuklu hükümdar ve hanedan üyelerine ait çeşitli cönk, mecmû'a, tezkire ve tarih kitaplarında tespit edilen toplam 26 Farsça şiir yayınlanarak Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Bu şiirler, Selçuklu hükümdarlarının edebî dünyasını yansıtmalarının yanında, İran edebiyatının Selçuklu sarayında ne derece kabul gördüğünü ortaya koyması açısından da son derece önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Selçuklular, Türk Edebiyatı, İran Edebiyatı, Şiir, Melikşâh, Toganşâh, Sencer, Süleymânşâh, III. Tuğrul.

PERSIAN POEMS OF SALJUQ SULTANS

Abstract

The Saljuq sultans, descending from the Qiniq tribe of the Oghuz Turks, continued the Ghaznavid and Karakhanid traditions in literary and cultural fields as they did in numerous other areas. Historical records indicate that Saljuq sultans and princes such as Malikshâh, Toganshâh, Mahmûd, Mas'ûd, Sanjar,

* Bu çalışma Türk Tarih Kurumu tarafından 15-18 Eylül 2014 tarihleri arasında Ankara'da düzenlenen XVII. Türk Tarih Kongresi'nde tebliğ olarak sunulmuştur. Çalışmada Selçuklu hanedanının İran coğrafyasında hüküm süren Büyük Selçuklu ve Irak Selçuklu kolları incelenmiştir. Türkiye Selçuklu sultanlarına ait Farsça şiirler ise müstakil bir makalede inceleneceği için, bu çalışmaya dâhil edilmemiştir.

** Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (İstanbul), gazi_osman@hotmail.com

Sulaimānshāh and Tughril III enjoyed poems and literature just as the Ghaznavid and the Karakhanid rulers had. The important poets of the period such as Burhānī, Azraqī, ‘Am‘aq Bukhārī, Mu‘izzī, Anwarī, Mahastī, Mas‘ūd Sa‘d Salmān, ‘Abd al-Wāsi‘ Jabalī and Adīb Sābir composed poems in praise of the Saljuq sultans. This study publishes and translates into Turkish 26 Persian poems belonging to Saljuq sultans and princes such as Malikshāh (2), Malik Toghanshān (1), Sanjar (6), Jalāl al-Dīn Sulaimānshāh (3) and Tughril III (14). The poems were found in various *jongs*, *majmū‘as*, *tazkiras* and chronicles, and are extremely important for their representations of the literary world of the Saljuq sultans. They also indicate the extent to which Persian literature had become accepted in the Saljuqid’s palace.

Keywords: Saljuqids, Turkish Literature, Persian Literature, Poems, Malikshāh, Toghanshān, Sanjar, Sulaimānshāh, III. Tughril.

Aslen bozkır geleneklerinin temsilcileri olan ve Dandānakān Savaşı’ndan sonra bir “*fetih-nāme*” yazabilmek için dahi gerekli malzemeyi ancak mağlup ettikleri Gazneli ordusunun savaş ağırlıkları içerisinde bulabilen¹ Selçukluların İran dili ve edebiyatıyla ilk defa ne zaman ve ne şekilde yüz yüze geldiği malūm değildir. Ne Tuğrul Bey ne de halefi Alp-Arslan’ın okuma yazma bildiğine dair herhangi bir bilgimiz yoktur. Hatta Selçuklular’ın devlet kurmasından yaklaşık 80 yıl sonra tahta oturan Sultan Sencer’in dahi okuma yazma bilip bilmediği meselesi tartışmalıdır². Bununla birlikte, Fahu’d-dīn-i Gurgānī tarafından kaleme alınan manzum *Vīs u Rāmīn*³, müellifi bilinmeyen *Melik-nāme*⁴ ve İbn Hassūl tarafından kaleme alınan *Kitābu Tafzīl-i-Etrāk ‘alā s‘iri’l-ecnād*⁵ gibi eserlerin, daha ilk Selçuklu sultanlarının şahsında geniş bir kabul gördüğü bilinmektedir. Selçuklu devletinde resmī muhaberat ve bürokraside Vezir ‘Amīdu’l-Mulk el-Kundurī ve Nizāmu’l-Mulk döneminden itibaren Farsça kullanılmıştır. Selçuklu sultanlarının şahsī gayretleri Farsça’nın edebī gelişiminin hızla devam etmesine yardımcı olmuştur⁶. Bu dönemde Farsça, hukuk ve dinî eğitim istisna edilirse, artık her alanda Arapça’nın yerini almaya başlamıştır⁷.

1 Ebu’l-Fazl Beyhakī, *Tārīh-i Beyhakī*, neşr. ‘Ali Ekber Feyyāz, Meşhed 1375/1996, s. 843.

2 Bu durum bizzat Sultan Sencer tarafından 527 yılı Ramazān ayında (Temmuz 1133) ‘Abbāsī halifesi el-Musterşid (1118-1135)’in vezirine gönderilen bir mektupta dile getirilmiştir: “... *ma’lūm-est ki mā hānden u nebeşten ne-dānīm...*” (bkz. *Ahkāmu sultāni’l-māzī*, Tahran Üniversitesi Kütüphanesi, (Mikrofilm) nr. ‘A. 2257, vr. 113a; [Abbās İkbāl], “Mekātīb-i tārīhi: Nāme-yi Sultān Sencer be-Vezir-i el-Musterşid-billāh”, *Mecelle-yi Yādīgār*, IV/9-10, Tahran 1327/1948, s. 154. Krş. M. Fuad Köprülü, “Anadolu Selçukluları Tarihi’nin Yerli Kaynakları”, *Belleten*, VII/27, Ankara 1943, s. 478, n. 1; V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. H. D. Yıldız, İstanbul 1981, s. 384-385).

3 *Vīs u Rāmīn*, neşr. Muctebā Minovī, Tahran 1338/1959, s. 13-26; Türkçe terc. Mehmet Kanar, *Vis ile Rāmīn*, İstanbul 2013, s. 20-31.

4 Bkz. Cl. Cahen, “Le Malik-nāme et l’histoire des Origines Seljukides”, *Oriens*, II/1, (1949), s. 31-65.

5 İbn Hassūl, “Tafzīl-i-Etrāk”, neşr. ‘Abbās ‘Azzavī, *Belleten*, IV/14-15, (1940), s. 1-30 (metin); Türkçe terc. Ş. Yaltkaya, “İbn Hassūl’un Türkler Hakkında Bir Eseri”, *Belleten*, IV/14-15, (1940), s. 235-266.

6 Osman G. Özgüdenli, “Selçuklu Çağında Dil ve Edebiyat”, *Selçuklu El Kitabı*, ed. Refik Turan, Ankara 2012, s. 633-635.

7 V. V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, haz. Kazım Yaşar Kopruman - İsmail Aka, Ankara 1975, s. 180-181.

Farsça'nın Selçuklular devrinde devletin resmî dili haline gelmesinin Selçuklu hanedan üyelerinin bu dile olan ilgisini daha da artırdığı muhakkaktır. Tarihi kayıtlar Melikşâh, Sencer ve Toganşâh gibi Selçuklu hanedanının daha sonraki üyelerinin, tıpkı kendilerinden önceki pek çok Karahanlı ve Gazneli hükümdarları gibi⁸, İran şiiirinden hoşlandıklarını ve bu alanda edebî bir zevke sahip olduklarını ortaya koymaktadır⁹.

Büyük Selçuklu sarayı âlim ve edipleri himaye etmiş, ilmî, edebî ve kültürel faaliyetlerin gelişmesine ciddi katkıda bulunmuştur¹⁰. İran edebiyatının meşhur şairlerinin Selçuklu sultanları ile yakın ilişki içerisinde bulunduğu, sultanların meclislerine katıldığı ve sultanları metheden şiirler kaleme aldığı görülmektedir¹¹. Sultan Alp-Arslan devrinde şair 'Abdu'l-Melik-i Burhânî, Melikşâh ve Sencer zamanında ise şair Emîr Mu'izzî, *Emîruş-şu'arâ* unvanını taşımışlardır¹². Şair Mu'izzî'ye "mu'izzî" lakabı, bir rivayete göre Sultan Melikşâh¹³, başka bir rivayete göre de Sultan Sencer¹⁴ tarafından verilmiştir. Sencer, Mu'izzî'den, sadece barış zamanında meclisinde değil, sefer zamanında da ordusunda hazır (*mulâzim*) bulunmasını istemiştir¹⁵. Yine Sultan Sencer'in, Irak Selçuklu hükümdarı Sultan Mahmûd ile evli olan kızı Mâh-melek Hatun'un vefatından sonra, mersiye yazması için şair 'Amâk-i Buhârî'yi Mâverâünnehir'den huzuruna davet ettiği bilinmektedir. Bu esnada yaşı oldukça ilerlemiş bulunan şair, yaşlandığını bildirerek yazdığı

- 8 Karahanlı ve Gazneli hükümdarlarının şairleri himayeleri ve Farsça şiiir söylemeleri hakkında bkz. Adnan Karaismailoğlu, "Karahanlı-Gazneli ve Selçuklu Devletlerinin Edebî Faaliyetlerdeki Etkinliği", *Klâsik Dönem Türk Şiiri İncelemeleri*, Ankara 2001, s. 60-75; Ahmet Kartal, "Karahanlı, Gazneli ve Selçuklu Saraylarındaki Edebî Faaliyetler Üzerine Düşünceler", *Bilig*, 17, (2001), s. 57-58; Ahmet Kartal, "Klâsik Türk Edebiyatının İran Edebiyatı ile Münasebeti Üzerine Düşünceler", *Türk Yurdu*, XIX-XX/148-149, (2000), s. 246-266.
- 9 Nizâmî-yi 'Arûzî, *Çehâr makâle*, neşr. Mîrzâ Muhammed-i Kazvinî, Leiden 1910, s. 43; Muhammed-i 'Avfi, *Lubâbu'l-elbâb*, neşr. Edward G. Browne - Mîrzâ Muhammed-i Kazvinî, Leiden 1903, I, s. 34.
- 10 Sultan Melikşâh'ın emriyle Muhammed b. Mansûr el-Yamânî (Zerrin-dest) tarafından 480/1087-88 yılında kaleme alınan *Nûru'l-uyûn* isimli eserin girişinde şu dikkate değer malûmat yer almaktadır: "Kitabımı kaleme aldığım bu dönemde halkın çoğu Farsça konuşuyordu. Devrin hükümdarı [Sultan Melikşâh] Farsça biliyordu ve bu dili seviyordu. O, bütün ilimlerden haberdâr idi. Benden tıp ile ilgili halka faydalı olacak bir eser kaleme almamı istedi" (Muhammed b. Mansûr b. el-Yamânî, *Nûru'l-uyûn*, Bodleian Library, (Oxford), Sale, nr. 72, vr. 1a).
- 11 Devrin meşhûr ediplerinden Bâherzî'nin Sultan Tuğrul Bey'i metheden bir şiiri için bkz. Muhammed Altûncî, *Havlaul'-edeb fi 'asri's-Selçukî*, Bingazi 1974, s. 127. Yine 'Amâk-i Buhârî ve Lâmi'î-yi Gurgânî gibi şairlerin Sultan Alp-Arslan'ı metheden şiirler kaleme aldığı bilinmektedir ('Amâk-i Buhârî, *Divân*, neşr. Sa'îd-i Nefisi, Tahran (tarihsiz), s. 188; Lâmi'î-yi Gurgânî, *Divân*, neşr. Muhammed Debîr Siyâkî, Tahran 2535/1976, s. 122-125).
- 12 Gillies E. Tetley, *The Ghaznavid and Saljuq Turks: Poetry as Source for Iranian History*, London 2009, s. 91; Adnan Karaismailoğlu, "Selçuklu Sarayında Şiir ve Şair", *V. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri (25-26 Nisan 1995)*, Konya 1996, s. 137; Ahmet Atilla Şentürk - Ahmet Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 2009, s. 65.
- 13 Nizâmî-yi 'Arûzî, *Çehâr makâle*, s. 42; Gillies E. Tetley, *The Ghaznavid and Saljuq Turks: Poetry as Source for Iranian History*, s. 91, 94-95.
- 14 Bkz. *Mecmû'a*, British Library, India Office, (London), nr. 312, vr. 1b. Şair Emîr Mu'izzî'ye *emîr* lakabı ise Sencer'in damadı Emîr 'Alî 'Alâ'u'd-devle tarafından verilmiştir (bkz. *Mecmû'a*, vr. 1b-2a).
- 15 Bkz. *Mecmû'a*, British Library, India Office, (London), nr. 312, vr. 1b. Sultan Sencer'i Mu'izzî ile aya bakarken tasvir eden bir minyatür de bu durumu doğrulamaktadır (bkz. *Mecmû'a*, vr. 1a; Basil William Robinson, *Persian Paintings in the India Office Library: A Descriptive Catalogue*, London 1976, s. 1, plate I; bkz. Ek II).

mersiyeyi oğlu Hâmidî ile Sencer'e göndermiştir¹⁶. Selçuklu sultanlarının yanı sıra Selçuklu melikleri de şair ve edipleri himaye etmişlerdir. Nizâmî-yi 'Arûzî, Sultan Alp-Arslan'ın oğlu Melik Togaşâh'ın şiiire olan yakın ilgisinden bahsetmektedir¹⁷. Devrin önde gelen şairleri Emîr Mu'izzî, 'Omer Hayyâm, Edîb Sâbir, 'Amâk-i Buhârî, Enverî, Senâ'î, Mehestî, 'Abdu'l-Vâsî'-yi Cebelî, Seyyid Hasan-i Gaznevî, Ebû Tâhir el-Hâtûnî ve Ezrakî'nin Selçuklu sarayı ile ilişki içerisinde olduğu bilinmektedir. Bu şairlerin yanı sıra, Büyük Selçuklular zamanında yetişen diğer önemli şair ve edipler arasında Lâmi'î-yi Gurgânî, Nâsir-i Husrev, Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân ve Âbîverdi'yi saymak mümkündür¹⁸.

Tıpkı Büyük Selçuklu sultanları gibi, Irak Selçuklu hükümdarları da şiir ve edebiyata büyük ilgi duymuşlar, şair ve edipleri himaye etmişlerdir. Sultan Mes'ûd (1135-1152), tanınmış şâir Seyyid Hasan-i Gaznevî'yi, hac dönüşü memleketine dönmesine müsaade etmeyerek kendi yanında alıkoymuştur¹⁹. Süleymânşâh (1160) şiire ilgi duyduğu gibi, bizzat kendisi de Farsça şiirler kaleme almıştır²⁰. Irak Selçuklu devletinin son hükümdarı Sultan III. Tuğrul (1177-1194)'un şiire büyük ilgi duyduğu ve şair ve edipleri himaye ettiği bilinmektedir²¹. Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed-i Tûsî, *'Acâ'ibu'l-mahlûkât ve garâ'ibu'l-mevcûdât* isimli eserini onun adına kaleme almıştır²². Esîru'd-dîn-i Ahsiketî, Şerefûd-dîn Şefrevih-i İsfahânî, 'Îmâd-i Gaznevî, Mucîru'd-

16 'Amâk-i Buhârî, *Divân*, s. 14-15. Krş. Devletşâh-i Semerkandî, *Tezkiretu's-şu'arâ*, neşr. Muhammed Ramazânî, Tahran 1366/1987 [= Devletşâh/Ramazânî], s. 53; Türkçe terc. Necati Lugal, *Tezkire-yi Devletşâh*, I, İstanbul 1990 [= Devletşâh/Lugal], s. 112.

17 *Çehâr makâle*, s. 44.

18 Bu dönemde yetişen şair ve edipler için bkz. Edward G. Browne, *A Literary History of Persia*, I, *From Firdawsî to Sa'dî*, London 1920, s. 165-425; Ali Nihad Tarlan, *İran Edebiyatı*, İstanbul 1944, s. 63-80; A. J. Arberry, *Classical Persian Literature*, London 1958, s. 79-138; Muhammed Altûncî, *Havle'l-edeb fi 'asri's-Selçûkî*, s. 209-273; Zebihullâh Safâ, *Târih-i edebiyât der-İrân*, II, s. 335-877; Jan Rypka, "History of Persian Literature up to the Beginning of the 20th Century", *History of Iranian Literature*, ed. Karl Jahn, Dordrecht 1956, s. 194-200; François de Blois, *Persian Literature: A Bio-bibliographical Survey*, V/1, *To A.D. 1100*, London 1992, s. 201-239; V/2, *Poetry ca A.D. 1100 to 1225*, London 1994, s. 241-495; Osman G. Özgüdenli, "Selçuklular, I. Büyük Selçuklular. B. Sosyoekonomik ve Kültürel Hayat", *DİA*, XXXVI, (2009), s. 374; Adnan Karaismailoğlu, "Yeni Farsça İlk Şiirlerde Türkler ve Türk Kültürü", *Klâsik Dönem Türk Şiiri İncelemeleri*, Ankara 2001, s. 46-59; Adnan Karaismailoğlu, "Karahanlı-Gazneli ve Selçuklu Devletlerinin Edebî Faaliyetlerdeki Etkinliği", *Klâsik Dönem Türk Şiiri İncelemeleri*, Ankara 2001, s. 65-66; Ahmet Kartal, "Karahanlı, Gazneli ve Selçuklu Saraylarındaki Edebî Faaliyetler Üzerine Düşünceler", s. 58; A. A. Şentürk - A. Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 69; Ahmet Kartal, *Şirazdan İstanbul'a: Türk-Fars Kültür Coğrafyası Üzerine Araştırmalar*, İstanbul 2008, s. 67-72.

19 Ahmed Ateş, *İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler*, I, (Üniversite ve Nuruosmaniye Kütüphaneleri), İstanbul 1968, s. 41.

20 'Avfî, *Lubâbu'l-elbâb*, I, s. 40; Devletşâh/Ramazânî, s. 93; 'A. Hayyâmpûr, *Ferheng-i sohenverân*, Tebrîz 1340/1961, s. 275.

21 Bkz. 'Avfî, *Lubâbu'l-elbâb*, I, s. 41-42; Cuveynî, *Târih-i cihân-guşâ*, neşr. Mîrzâ Muhammed-i Kazvîni, II, London 1916, s. 31; Türkçe terc. Mürsel Öztürk, *Tarih-i Cihangüşa*, Ankara 1998, s. 268. Kezâ bkz. Hamdullâh Mustevfî-yi Kazvîni, *Târih-i guzide*, neşr. 'Abdu'l-Huseyn Nevâ'î, Tahran 1364/1985, s. 469-470; Şebânkârî, *Mecma'û'l-ensâb*, neşr. Mîr Hâşim Muhaddis, Tahran 1363/1984, s. 221; 'A. Hayyâmpûr, *Ferheng-i sohenverân*, s. 357.

22 Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed-i Tûsî, *'Acâ'ibu'l-mahlûkât*, neşr. Menûcehr Sutûde, Tahran 1383/2004, s. 14-15. Aynı eserin Ca'fer Muderris-i Sâdikî neşrinde müellifin adı Muhammed b. Mahmûd-i Hemedânî şeklinde yer almaktadır: Muhammed b. Mahmûd-i Hemedânî, *'Acâ'ib-nâme: 'Acâ'ibu'l-mahlûkât ve garâ'ibu'l-mevcûdât*, Ca'fer Muderris-i Sâdikî, Tahran 1375/1996, s. 8-9.

dîn-i Beylekânî, Zahîru'd-dîn-i Faryâbî, Cevherî-yi Zerger, Nizâmü'd-dîn Mahmûd Kamer-i İsfahânî, Şems-i Tabesî, Necîb-i Corbâzkânî, Rafî'u'd-dîn-i Lunbânî, Felekî-yi Şîrvânî, Cemâlu'd-dîn 'Abdu'r-Rezzâk-i İsfahânî, Hâkânî-yi Şîrvânî ve Nizâmî-yi Gencevî gibi İran edebiyatının önemli şairleri Irak Selçuklu coğrafyasında yetişmiştir²³.

Bu çalışmada Selçuklu hanedanının İran coğrafyasında hüküm süren üyelerine ait çeşitli mecmû'a, cönk, tezkire ve tarih kitaplarında yer alan toplam 26 Farsça şiiri Türkçe çevirileriyle birlikte yayınlanacaktır²⁴. Bu şiirlerin mevsukluğu meselesi, Ortaçağ şairlerine ait pek çok şiir gibi, ayrı bir tartışmaya konu olabilir. Bununla birlikte, şiirlerin, devrin genel karakteristik özelliklerini yansıttığına hiçbir şüphe yoktur. Esasen, bu şiirlerin kaynaklarda Selçuklu sultanlarına izafe edilmiş olması dahi konumuz açısından başlı başına önem taşımaktadır. Yine bu şiirler, edebî yönden olduğu kadar devrin kültür ilişkilerini ortaya koyması açısından da önemlidir.

* *

I. SULTAN CELÂLU'D-DÎN MELİKŞÂH (1072-1092)

Şiirlerini tespit edebildiğimiz ilk Selçuklu hükümdarı Sultan Melikşâh'tır. Tezkire yazarı Muhammed-i 'Avfî, Şeyhu'l-İslâm Zekû'd-dîn b. Ahmed el-Lûhûrî'ye dayanarak Sultan Melikşâh'ın şiire ilgi duyduğunu ve zaman zaman da bizzat şiir söylediğini zikretmektedir²⁵. Nizâmî'yi 'Arûzî, Sultan Melikşâh'ın şair Mu'izzî'ye, söylediği bir şiir için kendi seçkin atlarından birini verdiğini, şairin ertesi gün söylediği başka bir şiir için de 1.000 altın (*dînâr*), 1.200 *dînâr* değerinde elbise ve 1.000 *menlik* hubûbat berâtı bağışladığını kaydetmektedir²⁶.

Muhammed-i 'Avfî, Melikşâh'a isnad edilen bir rubâ'îyi eserine kaydetmiştir.

23 Osman G. Özgüdenli, "Selçuklular, V. Irak Selçukluları. B. Sosyoekonomik ve Kültürel Hayat", *DİA*, XXXVI, (2009), s. 388-389; Osman G. Özgüdenli, "Selçuklu Çağında Dil ve Edebiyat", s. 636-638; Ahmet Kartal, "Karahanlı, Gazneli ve Selçuklu Saraylarındaki Edebî Faaliyetler Üzerine Düşünceler", s. 65.

24 Metni birden fazla eserde kaydedilen şiirlerde, nüsha farklılıkları dipnotlarda gösterilmiştir. Yine, tercüme esnasında mümkün olduğu kadar şiirlerin özüne sadık kalınmaya çalışılmıştır.

25 *Lubâbu'l-elbâb*, I, s. 34.

26 Nizâmî-yi 'Arûzî'nin bizzat şair Mu'izzî'den naklettiğine göre; Mu'izzî, Ramazân ayı sonunda, bayram için ay rasada çıkıldığı zaman, ayı ilk önce Sultan Melikşâh'ın görmesi üzerine sevinçle bir rubâ'î söylemiş, bu rubâ'î Melikşâh'ın çok hoşuna gitmiş ve kendi atlarından birinin Mu'izzî'ye verilmesini emretmiştir. Mu'izzî, ertesi gün Sultan Melikşâh'ı metheden bir rubâ'î daha söylemiş, bunun üzerine Sultan, Mu'izzî'ye bu kez 1.000 *dînâr* ile 1.200 *dînâr* değerinde elbise göndermiş, ayrıca şaire 1.000 *menlik* hubûbat berâtı yazılmasını emretmiştir (*Çehâr makâle*, s. 41-42). Bu hadise Emîr Mu'izzî *dîvân*ının India Office'te bulunan bir nüshasında biraz farklı bir şekilde zikredilmiştir. Buna göre; Mu'izzî, Ramazân ayı sonunda, bayram için ay rasada çıkıldığı zaman, ayı ilk önce Sultan Sencer'in görmesi üzerine bir rubâ'î söylemiş, bu rubâ'î Sencer'in çok hoşuna gitmiş, Sultan kendi güzel atlarından birini (*esb-i hâss-i nîk*) Mu'izzî'ye hediye etmiştir. Bunun üzerine Mu'izzî, Sencer'i metheden bir rubâ'î daha söylemiş, Sultan Sencer'in damadı Emîr 'Alî 'Alâ'u'd-devle bu rubâ'îyi çok beğenmiştir. Sencer bu kez Mu'izzî'ye 20.000 *menlik* bir hubûbat berâtı yazılmasını emretmiştir (bkz. *Mecmû'a*, British Library, India Office, (London), nr. 312, vr. 1b. Yazmanın tanıtımı için bkz. Hermann Ethé, *Catalogue of Persian Manuscripts in the Library of India Office*, I, Oxford 1903, s. 903, 911, 913, 1028-1030; B. W. Robinson, *Persian Paintings in the India Office Library: A Descriptive Catalogue*, London 1976, s. 3-10).

1. Rubâ‘²⁷:

بوسی زد یار دوش بر دیده من
اورفت و از آن²⁸ بماند تر دیده من
ز آن داد²⁹ برین دیده نگارینم بوس
کو چهره خویش³⁰ دید در دیده من

Tercümesi:

Bir öpücük kondurdu sevgili dün gece gözüme,
O gitti, ama ondan ıslaklık kaldı gözümde.
Benim gözümde kendi yüzünü gördüğü için,
Bir öpücük kondurdu sevgilim gözüme.

2. [Şiir]³¹: Musâfir b. Nâsir el-Malatevî tarafından kaleme alınan *Enîsu'l-halve ve celîsu's-salve*³² isimli mecmû'a içerisinde de Sultan Melikşâh'a ait bir şiir kaydedilmiştir.

من آن شاهم که از شاهان گیتی
شهانرا تاج و تخت انعام دادم
دو چیز ار برتری بهرم نیامد
کنون خاک سیه دستم فرو بست
جهانا بی وفایی پیشه داری
هزاران سال اگر باشی وفاجوی
پس از من گر بسی شاهان ببینی
چو با من در چنین جاه و جلالت
مرا بد در جهان فرمانروایی
بدین دادند هفت اختر گواهی
یکی بیغامبری دیگر خدایی
شد از روز سپیدم روشنایی
بدی در صورت نیکی نمایی
نباشد عاقبت جز بی وفایی
بمُلك و عمر هر یک در فزایی
نبایستی بدیگر کس بیایی

27 'Avfi, *Lubâbu'l-elbâb*, I, s. 34; Âzer-i Bigdili, *Âteşkede-yi Âzer*, neşr. Hasan Sâdât-i Nâserî, Tahran 1336/1957; Ebu'l-Kâsim Haydar, *Tezkire-yi hemîşe-yi bahâr*, Kitâbhâne-yi Dânişkede-yi Edebiyyât-i Dânişgâh-i Tahrân, (Tahran), nr. 98b, s. 7; Rizâ-kulu Han Hidâyet, *Mecma'u'l-fusehâ*, neşr. Muzâhir Musaffâ, I, Tahran 1336/1957, s. 33; Mahmûd Hidâyet, *Golzâr-i câvidân*, I, Tahran 1353/1974, s. 318; Ebu'l-Kâsim Hâlet, *Şâhân-i şâ'ir ve berguzûde-yi eşâr-i ân*, Tahran 1346/1967, s. 60. Krş. A. A. Şentürk - A. Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 68).

28 Âzer-i Bigdili; Rizâ-kulu Han Hidâyet: از او

29 Rizâ-kulu Han Hidâyet: داده

30 Ebu'l-Kâsim Haydar: دیده خویش

31 Musâfir b. Nâsir el-Malatevî, *Enîsu'l-halve ve celîsu's-salve*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, nr. 1670, vr. 64b. Bkz. Ek III.

32 Malatyalı olduğu anlaşılan Musâfir b. Nâsir tarafından 'Ömer Beg isimli bir emirin çocuğunu eğitmek için *Enîsu'l-halve ve celîsu's-salve* adıyla muhtemelen XIV. yüzyılın ikinci yarısı veya XV. yüzyılın ilk yarısında toplanan bu mecmû'anın tanıtımı için bkz. Ahmed Ateş, "Hicrî VI-VIII. (XII-XIV.) Asırlarda Anadolu'da Farsça Eserler", *Türkiyat Mecmuası*, VII-VIII, (1945), s. 128-131; Muhammed Emin Riyâhî, *Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı*, Türkçe terc. Mehmet Kanar, İstanbul 1995, s. 147.

Tercümesi:

Cihan hükümdarları içinde ben öyle bir şâhım ki,
 Sadece bana nasip oldu dünyaya hükmetmek.
 Şâhlara taç ve taht ihسان ettim;
 Buna şahit oldu yedi yıldız.
 Elde edemediğim iki şey varsa eğer,
 Biri peygamberlik diğeri ise ilâhlık.
 Bağladı kara toprak elimi şimdi,
 Kayboldu iyi günlerimin aydınlığı ve ışığı.
 Ey dünya! Vefâsızlığı âdet edinmişsin,
 Kötülüğü iyilik şeklinde gösterirsin.
 Binlerce yıl vefâ arasan da eğer,
 Sonunda vefâsızlıktan başka bir şey bulamazsın.
 Benden sonra pek çok şâhlar görsen de,
 Her birinin mülkünü ve ömrünü artırsan da,
 Benim gibi böyle bir makam ve yücelikte,
 Başka birini bulamayacaksın.

II. MELİK TOGAŞÂH B. ALP-ARSLAN

Sultan Alp-Arslan'ın oğlu ve Nişâbûr şehri hâkimi olan Melik Togaşâh, muhtelif rivayetlere göre Selçuklu hanedanı içerisinde şiiri ve şâirleri en çok seven ve koruyanlardandı³³. Nizâmî-yi 'Arûzî, onun, şair Ezrakî'ye bir şiiri için 500 altın (*dînâr*) bağışladığını kaydetmektedir³⁴. Devletşâh-i Semerkandî, Togaşâh'a ait bir beyti eserine kaydetmiştir.

3. [Beyt]³⁵:

فریاد ز عالم جوانی بر خواست

تا دست قضا چشم مرا میل کشید

Tercümesi:

Kaderin eli gözüme mil çektiğinden beri,
 Gençlik âleminden feryatlar yükseliyor.

Devletşâh, Togaşâh'ın bu şiiri gençliğinde İbrâhîm Yınal'a yenildiği bir savaşta gözlerine mil çekilmesinden sonra söylediğini kaydetmektedir. Kaynaklarda zikredilmeyen bu hadise, tarihî yönüyle de dikkate değerdir.

33 Nizâmî-yi 'Arûzî, *Çehâr makâle*, s. 43; Devletşâh/Ramazânî, s. 58.

34 Nizâmî-yi 'Arûzî, *Çehâr makâle*, s. 44.

35 Devletşâh/Ramazânî, s. 59; Devletşâh/Lugal, I, s. 126. Cemâl Halil-i Şirvânî, *Nuzhetu'l-mecâlis* isimli eserinde Togaşâh/Melik Togaşâh adına dört rubâî kaydetmişse de (*Nuzhetu'l-mecâlis*, neşr. Muhammed Emîn Riyâhî, Tahran 1366/1987, s. 241 nr. 1030-1031, 502 nr. 3215, 583 nr. 3883), bu rubâ'iler eserin nâşiri Muhammed Emîn Riyâhî tarafından Büyük Selçuklu devletinin yıkulmasından sonra Nişâbûr ve çevresine hâkim olan Mu'eyyed Ay-abâ'nın oğlu Togaşâh (1174-1185)'a ait kabul edilmiştir (bkz. *Nuzhetu'l-mecâlis*, s. 82, 746).

III. SULTAN SENCER (1118-1157)

Büyük Selçuklu devletinin en kudretli hükümdarlarından biri olan Sultan Sencer'in şiire olan ilgisi ve şairlerle ilişkisi birçok kaynakta zikredilmiştir³⁶. Sarayında pek çok şaire yer veren³⁷ Sultan Sencer'in devri, İran edebiyatının en parlak dönemlerinden birine şahitlik etmiştir³⁸. Biz çeşitli cönk, mecmû'a ve tezkirelerde Sultan Sencer'e nispet edilen altı şiir tespit ettik.

4. [Şiir]³⁹:

جهان مسخر من شد چو تن ⁴¹ مسخر رای	بضرب تیغ جهانگیر ⁴⁰ و گرز قلعه گشای
بسی سپاه شکستم ⁴⁴ بیک فشردن پای ⁴⁵	بسی قلاع گشودم ⁴² بیک گشودن دست ⁴³
بقا بقای خدای است ⁴⁷ و ملک ملک خدای	چو مرگ تاختن آورد هیچ سود نداشت ⁴⁶

36 Sultan Sencer'in şiire olan ilgisi için bkz. Ebu'l-Kâsim Haydar, *Tezkire-yi hemîşe-yi bahâr*, s. 6-7; *Türkmen Edebiyatının Tarihi*, I, *Orta Asır Devrinin Edebi Mirası*, Redaktör S. A. Garriyev, Aşkabat 1975, s. 60-62; Osman G. Özgüdenli, "Selçuklular, I. Büyük Selçuklular. B. Sosyoekonomik ve Kültürel Hayat", *DİA*, XXXVI, (2009), s. 374.

37 Sultan Sencer'in meclisinde bulunan şairler arasında Emîr Mu'izzî, Enverî, Edîb Sâbir, 'Abdu'l-Vâsi'-yi Cebeli, Seyyid Hasan-i Gaznevî, Ferîd-i Kâtib ve Mehestî gibi devrin önemli şairlerini saymak mümkündür (Fahr-i Herevî, *Tezkire-yi ravzatûs-selâtin*, neşr. A. Hayyâmpûr, Tebriz 1345/1966, s. 15).

38 Bu dönemde yetişen şair ve edipler için bkz. Edward G. Browne, *A Literary History of Persia*, I, *From Firdawsî to Sa'âdi*, s. 165-425; A. J. Arberry, *Classical Persian Literature*, s. 79-138; Zebihullâh Safâ, *Târih-i edebiyât der-İrân*, II, s. 335-877; Jan Rypka, "History of Persian Literature up to the Beginning of the 20th Century", s. 194-200; François de Blois, *Persian Literature: A Bio-bibliographical Survey*, V/1, s. 201-239; V/2, *Poetry ca A.D. 1100 to 1225*, s. 241-495; Osman G. Özgüdenli, "Selçuklu Çağında Dil ve Edebiyat", s. 634-639.

39 *Cong*, Dânişkede-yi Edebiyyât-i Dânişgâh-i Tahrân, (Tahrân), nr. C. 70, vr. 20b; Fahr-i Herevî, *Tezkire-yi ravzatûs-selâtin*, s. 16; Benâketî, *Târih-i Benâketî (Ravzat ulî'l-elbâb fî ma'rifeti't-tevârih ve'l-ensâb)*, neşr. Ca'fer Şî'âr, Tahrân 1348/1969, s. 232; Devletşâh/Ramazânî, s. 54; Devletşâh/Lugal, I, s. 116. Evliyâ'-ullâh-i Âmulî, şâirinî adını zikretmeksizin sadece son mısra'ını kaydetmiştir (*Târih-i Rûyân*, neşr. Menûçehr Sutûde, Tahrân 1348/1969, s. 204). Bu şiir, 'Avfî tarafından biraz daha uzun şekliyle Gaznelî Mahmûd'a (*Lubâbu'l-elbâb*, I, s. 25), Hamdullâh Mustevfî, Mîrhând, Hândemîr, Mahmûd Mîrzâ b. Feth-'Alî-şâh-i Kâçâr ve Rizâ-kulu Han Hidâyet tarafından ise Selçuklu hükümdarı Sultan Muhammed Tapar'a nisbet edilmiştir (Hamdullâh Mustevfî, *Târih-i guzide*, s. 447; Mîrhând, *Ravzatûs-safâ*, IV, Tahrân 1339/1960, s. 310; *Habîbu's-siyer fî ahbârî efrâdi beşer*, neşr. Muhammed Debîr-i Siyâkî, II, Tahrân 1362/1983, s. 507; Mahmûd Mîrzâ b. Feth-'Alî-şâh-i Kâçâr, *Tezkiretu's-şu'arâ*, vr. 26b; Rizâ-kulu Han Hidâyet, *Mecma'u'l-fusehâ*, neşr. Muzâhir Musaffâ, I, Tahrân 1336/1957, s. 58). Musâfir b. Nâsir el-Malatevî aynı şiiri "sultanlardan birinin" (*yeke ez-selâtin est*) başlığı ile vermektedir (bkz. *Enîsu'l-halve ve celîsu's-salve*, vr. 64a-b, bkz. Ek III-IV).

40 'Avfî: تیغ جهانگیر ; Rizâ-kulu Han Hidâyet: تیر جهانگیر ; Mîrhând; Hândemîr; Musâfir b. Nâsir el-Malatevî: بزخم تیغ جهانگیر

41 Musâfir b. Nâsir el-Malatevî; Mahmûd Mîrzâ b. Feth-'Alî-şâh-i Kâçâr; Rizâ-kulu Han Hidâyet: من

42 Hamdullâh Mustevfî; Mîrhând; Hândemîr; Rizâ-kulu Han Hidâyet: بسی بلاد گرفتم ; 'Avfî: هزار قلعه گشودم ; Musâfir b. Nâsir el-Malatevî: بسی حصار گرفتم

43 'Avfî; Hamdullâh Mustevfî; Mîrhând; Hândemîr; Rizâ-kulu Han Hidâyet: اشارت دست

44 Hamdullâh Mustevfî; Mîrhând; *Cong*; Rizâ-kulu Han Hidâyet: بسی قلاع گشودم ; 'Avfî; Devletşâh/Ramazânî: بسی مصاف شکستم

45 Musâfir b. Nâsir el-Malatevî: بسی گشودن دست ; Mahmûd Mîrzâ b. Feth-'Alî-şâh-i Kâçâr (*Tezkiretu's-şu'arâ*, vr. 26b) bu beyti farklı vermektedir:

بسی بلاد گرفتم بیک اشارت دست بسی قلاع گشودم بیک فشردن پای

Tercümesi:

Bir el işaretıyla nice ülkeleri fethettim,

Bir ayak darbesiyle nice kaleleri zabtettim.

46 'Avfî: نکرد

47 Hamdullâh Mustevfî: قضا قضای خدای است

Tercümesi:

Cihanı fetheden kılıç ve kaleleri zapt eden gürzün darbesiyle,
 Cihan bana boyun eğdi, tıpkı bedenim akla itaat etmesi gibi.
 Bir el sallayarak nice kaleleri fethettim,
 Bir ayak darbesiyle nice orduları yendim.
 (Fakat) ecel geldiği zaman, bunların hiçbiri fayda etmedi;
 Bekâ, Allâh'ın bekâsı, mülk de Allâh'ın mülküdür.

Devletşâh-i Semerkandî, Sultan Sencer'in bu şiiri vefatından kısa bir süre önce söylediğini kaydetmektedir⁴⁸.

5. Rubâ'î⁴⁹:

در پیش تو لاف ناف آهو زند	کان با کف زربخش تو پهلو زند
ابرو زند و گره بر ابرو زند	چشم رو بخشیدن صد گنج گهر

Tercümesi:

Yarışamaz maden senin altın bağışlayan elinle,
 Söz söyleyemez misk senin yanında.
 Yüz mücevher hazinesine bedeldir yüzdeki gözü bağışlamak.
 Kaşıyla işaret eder de çatmaz kaşını.

6. [Şiir]⁵⁰:

در زیر کف پای سر تاج و ران را	چو باد وزان گرد جهان گشتم و دیدم
گردن بشکستم که پیکار سران را	سرتافت نیارست کس از امرم ازیرا
بگذشتم و بگذاشت جهان گذران را	با این همه ملک و حشم و دولت و اقبال
زودست چرا شست نباید دگران را	دنیای دنی از چو منی مهر ببرید

Tercümesi:

Dolaştım rüzgâr gibi dünyanın dört bucağını,
 Nice taş sahiplerinin kellesini gördüm ayaklar altında.
 Kimse emrimden çıkamadı; zira,
 İsyân edenlerin boynunu kırdım.
 Bunca mülk, asker, devlet ve ikbâl ile,

48 Devletşâh/Ramazânî, s. 54; Devletşâh/Lugal, I, s. 116.

49 Ebu'l-Kâsim Haydar, *Tezkire-yi hemîşe-yi bahâr*, s. 7.

50 Musâfir b. Nâsir el-Malatevî, *Enîsu'l-halve ve celîsu's-salve*, vr. 64a. Bkz. Ek IV.

Ben geçip gittim, bıraktım fâni dünyayı.
Alçak dünya benim gibi birinden alakasını kesti,
Henüz erken, neden başkalarından değil de benden vazgeçti?

7. Rubâî⁵¹:

بزرگان و خداوندان معنی
یکی پند از من سرمست گیرند
بگاه آنکه دولت یار باشد
ز پا افتادگان را دست گیرند

Tercümesi:

Mânâ âleminin büyükleri ve hükümdarları,
Bir öğüt alsınlar bu sarhoştan.
Devlet yâr olunca onlara,
Yardım etsinler elden ayaktan düşmüş kimselere.

8. Rubâî⁵²:

در خواب نبینند⁵³ سلاطین زمانه
آن مال که عشر صلۀ مدحگر ماست
سیم و زر عالم همه دادیم بمردم
ز انجا که سخاهای کف با خطر ماست

Tercümesi:

Rüyalarında dahi göremez devrin sultanları,
Bizi methedenlere ihsan ettiğimiz malın onda birini.
Dünyadaki bütün altın ve gümüşü halka dağıttık,
Bütün bunlar elimizin cömertliğinden ve yüceliğimizdendir.

9. Rubâî⁵⁴:

ما جان بجهاندار سپردیم و شدیم
رحمت ز میان خلق بردیم و شدیم
روزی دو سه بما سپردند جهان
ما نیز بدیگران سپردیم و شدیم

51 Mahmûd Hidâyet, *Golzâr-i câvidân*, II, Tahran 1354/1976, s. 638; Ebu'l-Kâsim Hâlet, *Şâhân-i şâ'ir*, s. 61.

52 Rizâ-kulu Han Hidâyet, *Mecma'û'l-fusehâ*, I, s. 58; Mahmûd Hidâyet, *Golzâr-i câvidân*, II, s. 638; Ebu'l-Kâsim Hâlet, *Şâhân-i şâ'ir*, s. 61.

53 Rizâ-kulu Han Hidâyet; Mahmûd Hidâyet: ببینند

54 Cong, Bodleian Library, (Oxford), Elliot 292, vr. 117a. Yazmanın tanıtımı için bkz. Ed. Sachau-Hermann Ethé, *Catalogue of the Persian, Turkish, Hindûstânî, and Pushtû Manuscripts in the Bodleian Library*, I, *The Persian Manuscripts*, Continued, Completed and Edited by Hermann Ethé, Oxford 1889, s. 738-740, nr. 1212.

Tercümesi:

Biz canımızı yaratana teslim ettik ve gittik,
 İnsanlardan rahmet aldık ve gittik.
 Dünyayı iki üç günlüğüne bize emanet ettiler,
 Biz de başkalarına emanet ettik ve gittik.

IV. SULTAN CELÂLU'D-DÎN SÜLEYMÂNŞÂH (555/1160)

Maceralı bir hayat yaşayan⁵⁵ Celâlu'd-dîn Süleymânşâh b. Muhammed Tapar'ın şiire ilgi duyduğu muhtelif kaynaklarda zikredilmiştir⁵⁶. Süleymânşâh'a ait üç şiir günümüze ulaşmıştır.

10. Rubâ'î⁵⁷:

از دست تبه کاری این مشتى رند
 در کام حیات ماست چون حنظل قند
 ای ایزد بی نیاز آخر میسند
 دیوان همه آزاد [و] سلیمان در بند

Tercümesi:

Birkaç rindin düzenbazlığı yüzünden,
 Hayatımızın tadı Ebu-cehil karpuzunun (*hanzal*)⁵⁸ şekeri gibi oldu.
 Ey hiçbir şeye muhtaç olmayan rabbim! Artık revâ görme;
 Devlerin hepsi serbest, Süleymân ise esarettedir.

Muhammed-i 'Avfi, Süleymânşâh'ın bu rubâ'iyi Oğuzlar'ın eline tutsak düştüğü zaman söylediğini kaydetmektedir⁵⁹.

11. Rubâ'î⁶⁰:

جمع آمده بر دلم ز غم قافله هاست
 وز حادثها بر جگرم آبلهاست
 سبزه نه آگهی که امسال مرا
 از لاله شکایتست و از کل گلهاست

55 Bkz. el-Bundârî, *Irak ve Horâsân Selçukluları Tarihi*, Türkçe terc. Kıvameddin Burslan, Ankara 1943, s. 263-264; Sadru'd-dîn el-Huseynî, *Ahbârü'd-devleti's-Selçukiyye*, Türkçe terc. Necati Lügal, Ankara 1943, s. 101; Zahîru'd-dîn-i Nişâbüri, *Selçük-nâme*, neşr. A. H. Morton, London 2004, s. 100-103; Reşîdu'd-dîn Fazlullâh-i Hemedânî, *Câmi'u't-tevârih*, II/5, *Selçuklular Tarihi*, neşr. Ahmed Ateş, Ankara 1960, s. 152-156; Türkçe terc. Erkan Gökso - Hüseyin Güneş, *Selçuklu Tarihi*, İstanbul 2009, s. 241-245.

56 Velîyullah Zaferî, *Habsiyye der-edeb-i Fârsî: Ez-âgâz-i şî'r-i Fârsî tâ pâyân-i Zendiyye*, Tahran 1375/1996, s. 63.

57 'Avfî, *Lubâbu'l-elbâb*, I, s. 40.

58 Portakal büyüklüğündeki meyvesi çok acı bir bitki (Muhammed Mu'in, *Ferheng-i Fârsî*, I, Tahran 1371/1992, s. 1376; Mehmet Kanar, *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*, İstanbul 1993, s. 246; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, İstanbul 1996, s. 326).

59 *Lubâbu'l-elbâb*, I, s. 40.

60 Ebu'l-Kâsim Haydar, *Tezkire-yi hemîşe-yi bahâr*, s. 11. Müellif sadece "Sultân Celâlu'd-dîn-i Selçûki" başlığını kullanmıştır. Bu durumda rubâ'inin "Celâlu'd-dîn" lakabını kullanan Sultan Melikşâh (1072-1092)'a ait olması da mümkündür.

Tercümesi:

Kalbimde dert kâfileleri birikti,
Hadiselerden dolayı çiğirimde kabarcıklar oluştu.
Ey yeşillik, haberin yok ki bu sene benim,
Lâleden ve bütün çiçeklerden şikâyetim var.

12. [Şiir]⁶¹:

بیخ بند بود و ما همه بر یخ نگاشتیم	اومنها که از فلک سفله داشتیم
بر بر نداشتیم ز تخمی که کاشتیم	راحت ندیده ایم ز رنجی که برده ایم
واکنون در آرزوی یکی شام و چاشتیم	دادیم شام و چاشت فراوان بهر کسی
یکی سیلی قضا را طاقت نداشتیم	دادیم شام و چاشت گردیم در جهان

Tercümesi:

Alacaklarımız vardı alçak felekten,
Buz tutmuştu her yer, hepsini biz buzun üzerine yazdık.
Rahat yüzü görmedik çaktığımız sıkıntılardan,
Ektiğimiz tohumun meyvesini alamadık.
Yemek verdik herkese sabah ve akşam bolca,
Şimdi ise bir öğün yemeğe hasret kaldık.
Dolaştık dünyayı, yemek dağıttık sabah ve akşam,
Fakat kaderin bir tek tokadına dayanamadık.

V. SULTAN III. TUĞRUL (1177-1194)

Irak Selçuklu devletinin son hükümdarı olan Sultan III. Tuğrul b. Arslanşâh⁶²’ın hat sanatı ile uğraştığı⁶³, fâzılları nükteleriyle susturduğu, devrin önemli şair ve edipleriyle ilişki içerisinde

61 Musâfir b. Nâsir el-Malatevî, *Enîsu’l-halve ve celîsu’s-salve*, vr. 63b (bkz. Ek VI). Eserde şairin adı sadece “*Sultân Celâlu’d-dîn*” şeklinde kaydedilmiştir. “*Celâlu’d-dîn*” lâkabını taşıyan Sultan Melikşâh’ın adı eserde “*Sultân Melikşâh*” şeklinde zikredildiği için (*Enîsu’l-halve ve celîsu’s-salve*, vr. 64b), şiirin Melikşâh’a ait olma ihtimali oldukça zayıftır. Bununla birlikte, şiirin Farsça rubâ’î yazdığını bildiğimiz (bkz. Hamdullâh Mustevfî, *Târîh-i guzîde*, s. 499) Sultan Celâlu’d-dîn Hârezmşâh (1220-1231)’a ait olması da mümkündür.

62 Hayatı ve faaliyetleri için bkz. Mehmet Altay Köymen, “Son Irak Selçuklu Hükümdarı II. Tuğrul ve Zamânı”, *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 13, (1985), s. 215-234; M. A. Köymen, “Tuğrul II.”, *İA*, XII/2, s. 19-25; Ufuk Erkoç, *Son Irak Selçuklu Sultanı III. Tuğrul ve Zamânı (1177-1194)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010, s. 8-67.

63 Muhammed er-Râvendî, *Râhatü’s-sudûr ve âyetü’s-sürûr*, neşr. Muhammed İkbâl, yay. Muctebâ Minovî, Tahran 1364/1985 [= Râvendî/İkbâl], s. 333; Türkçe terc. Ahmed Ateş, *Râhatü’s-sudûr ve âyetü’s-sürûr*, II, Ankara 1960 [= Râvendî/Ateş], s. 308; Reşîdu’d-dîn Fazlullâh, *Câmi’u’t-tevârih*, II/5, s. 177; Türkçe terc., s. 264; M. A. Köymen, “Tuğrul II.”, *İA*, XII/2, s. 24.

bulunduğu⁶⁴, şairlerin sözlerine söz ilâve ettiği⁶⁵, son derece güzel şiirler yazdığı⁶⁶, şiirlerinin halkın dilinde meşhur olduğu⁶⁷, savaş meydanlarında büyük gürzünü eline alarak ordusunun önüne düştüğü ve Firdevsî'nin *Şâh-nâmesinden* beyitler okuduğu⁶⁸ muhtelif kaynaklarda kaydedilmiştir. Muhammed-i 'Avfi, Muhammed er-Râvendî ve Hamdullâh Mustevfî-yi Kazvîni, III. Tuğrul'un pek çok güzel şiirinin bulunduğunu belirtmektedir⁶⁹. Biz çeşitli cönk, mecmû'a, tarih kitapları ve tezkirelerde III. Tuğrul'a nispet edilen toplam on dört şiir tespit ettik⁷⁰.

13. Rubâî⁷¹:

وین کاهش جاه جان فزایا مپسند	در بند غم گره گشایا مپسند
بر خواجه خویشتن خدایا مپسند	وز بنده و بنده زاده چندین ظلم

Tercümesi:

Dert ve gam zincirindeyim, ey müşkülleri çözen.
 Ey cana can katan, bu mevkiden alçalmayı bana revâ görme.
 Kul ve kulların çocuklarından kendi efendilerine,
 Bu kadar zulmü revâ görme Allah'im!

64 Erdoğan Merçil, *İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 1997, s. 180. III. Tuğrul, Nizâmî-i Gencevî'den kendisi için bir *mesnevî* kaleme almasını istemiştir. Bununla birlikte şair, kaleme aldığı *Husrev u Şîrin'i* Şemsü'd-dîn Muhammed Cihân Pehlivân'a sunmuştur (bkz. A. Caferoğlu, "İran ile Turan'ın Paylaşmadığı Şîrin'i", *Şarkiyat Mecmuası*, VII, (1972), s. 64. Krş. Ahmed Ateş, *İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler*, I, s. 66).

65 Râvendî/İkbâl, s. 333; Râvendî/Ateş, s. 308.

66 'Avfi, *Lubâbu'l-elbâb*, I, s. 41-42; Hamdullâh Mustevfî, *Târih-i guzîde*, s. 463; Hândemir, *Habîbu's-siyer*, II, s. 531; Fahr-i Herevî, *Tezkire-yi ravzatu's-selâtin*, s. 16-17; 'A. Hayyâmpûr, *Ferheng-i sohenverân*, s. 357.

67 Râvendî/İkbâl, s. 333; Râvendî/Ateş, s. 308.

68 İlhanlı devri tarihçisi Cuveynî'ye göre, III. Tuğrul savaş meydanlarında her zaman övündüğü ağır gürzünü eline alarak ordunun önüne düşmekte ve *Şâh-nâme*'den beyitler okumaktaydı. III. Tuğrul, Hârezmşâhlar hükümdarı Tekiş ile olan savaşında da yine aynı şekilde hareket etmiş ve *Şâh-nâme* okurken öldürülmüştür. Müellif, III. Tuğrul'un *Şâh-nâme*'den okuduğu beyitleri eserinde kaydetmiştir: "Kalabalık ordulardan havaya toz duman yükselince kahramanlarımızın yüzleri sarardı. Ben ise o bir darbede öldüren gürzü elime aldım. Orduyu geride bırakıp, atımın üzerinde öyle bir kükredim ki, yeryüzü düşmanların ayakları altında değirmen taşı gibi dönmeye başladı" (bkz. *Târih-i cihânguşâ*, neşr. Mîrzâ Muhammed-i Kazvîni, II, London 1916, s. 31; Türkçe terc. Mürsel Öztürk, *Târih-i cihânguşâ*, Ankara 1998, s. 268. Keza bkz. Cuzcânî, *Tabâkât-i Nâsiri*, neşr. 'Abdu'l-Hayy Habîbî, I, Tahran 1363/1984, s. 266; Hamdullâh Mustevfî, *Târih-i guzîde*, s. 469-470; Şebânkârê'î, *Mecma'u'l-ensâb*, s. 221; Mîrhând, *Ravzatu's-safâ*, IV, s. 350; Hândemir, *Habîbu's-siyer*, II, s. 536).

69 'Avfi, *Lubâbu'l-elbâb*, I, s. 41; Râvendî/İkbâl, s. 333; Râvendî/Ateş, II, s. 308; Hamdullâh Mustevfî, *Târih-i guzîde*, s. 463.

70 III. Tuğrul aynı zamanda Selçuklu hanedanı içerisinde günümüze en çok şiiri ulaşan sultandır (Bkz. Ek I).

71 'Avfi, *Lubâbu'l-elbâb*, I, s. 41.

14. Rubâ'î⁷²:

کین 74 کار مرا فتاد 75 هم 76 در کوشم
من مُلکِ عراق را بسر 78 نفروشم 79

آن جوشن من بیار تا در پوشم 73
تا در تتم است جان و سر 77 بردوشم

Tercümesi:

Getir benim o zırhımı giyineyim,
Zira iş başa düştü, kendim savaşıyım.
Canım bedenimde, başım gövdemde olduğu sürece,
Satmam Irak mülkünü bir tek kelleye ben.

15. Rubâ'î⁸⁰:

دیروز چنان وصال جان 81 افروزی 82
آن را روزی نویسد این را روزی 85

امروز چنین فراق عالم سوزی
افسوس 83 که بر دفتر 84 عمرم ایام

Tercümesi:

Bugün böylesine âlemi yakan bir ayrılık,
Dün ise öylesine can veren bir vuslât.
Ne yazık ki zaman, ömür defterime,
Onu da bir gün, bunu da bir gün olarak yazacak.

72 Bu rubâ'î biraz farklılıklarla dört farklı kaynakta kaydedilmiştir: 'Avfî, *Lubâbu'l-elbâb*, I, s. 41; Muhammed b. Muhammed el-Huseynî el-Yezdî, *el-'Urâza fî hikâyeti's-Selçûkiyye*, neşr. Karl Süsseim, Leiden 1909, s. 175; Rizâ-kulu Han Hidâyet, *Mecma'u'l-fusehâ*, I, s. 73; Mahmûd Hidâyet, *Golzâr-i câvidân*, II, s. 851.

73 Muhammed b. Muhammed el-Yezdî; Rizâ-kulu Han Hidâyet; Mahmûd Hidâyet: رو

74 Rizâ-kulu Han Hidâyet; Mahmûd Hidâyet: این کار

75 Rizâ-kulu Han Hidâyet; Mahmûd Hidâyet: فتاده

76 Muhammed b. Muhammed el-Yezdî; Rizâ-kulu Han Hidâyet; Mahmûd Hidâyet: خود

77 Muhammed b. Muhammed el-Yezdî; Rizâ-kulu Han Hidâyet; Mahmûd Hidâyet: تا هست به کف گرز سپر

78 Muhammed b. Muhammed el-Yezdî; Rizâ-kulu Han Hidâyet; Mahmûd Hidâyet: به جان

79 Muhammed b. Muhammed el-Yezdî: بفروشم

80 Bu rubâ'î küçük farklarla on bir farklı eserde kaydedilmiştir: *Sefîne-yi Tebrîz*, Tahran 1381/2002, s. 598; Cemâl Halîl-i Şîrvânî, *Nuzhetu'l-mecâlîs*, s. 546, nr. 3574; Hamdullâh Mustevfî, *Târîh-i guzîde*, s. 463; Mîrhând, *Ravzatu's-safâ*, IV, s. 342; Hândemîr, *Habîbu's-siyer*, II, s. 531; Âzer-i Bigdilî, *Âteşkede-yi Âzer*, s. 73; Fahr-i Herevî, *Tezkire-yi ravzatu's-selâtin*, s. 17; Ebu'l-Kâsim Haydar, *Tezkire-yi hemîşe-yi bahâr*, s. 11; Mahmûd Mîrzâ b. Feth-'Alî-şâh-i Kâçâr, *Tezkiretu-ş-şu'arâ*, vr. 27b; Rizâ-kulu Han Hidâyet, I, s. 74; Mahmûd Hidâyet, *Golzâr-i câvidân*, II, s. 852.

81 *Sefîne-yi Tebrîz*: جهان

82 Cemâl Halîl-i Şîrvânî; *Sefîne-yi Tebrîz*; Mîrhând; Hândemîr; Fahr-i Herevî; Rizâ-kulu Han Hidâyet; Mahmûd Hidâyet: دیروز چنان وصال جان افروزی امروز چنین فراق عالمسوزی

83 Âzer-i Bigdilî; فریاد; Hândemîr: حیفتست

84 Âzer-i Bigdilî; Fahr-i Herevî; Mahmûd Mîrzâ b. Feth-'Alî-şâh-i Kâçâr; Rizâ-kulu Han Hidâyet; Mahmûd Hidâyet: در دفتر

85 Hamdullâh Mustevfî: این را روزی نویسد آن را روزی

16. Rubâî⁸⁶:

جانم⁸⁸ به یکی موی در آویخته بود   زین فتنه که دست چرخ⁸⁷ انگيخته بود
بی⁹⁰ هیچ بهانه⁹¹ خون من ریخته بود   اقبال مرا دست گرفت ار نه⁸⁹ فلک

Tercümesi:

Feleğin elinin kışkırttığı bu fitnede,
Bir kıla bağlanmıştı canım.
Tuttu elimi ikbâl;
Yoksa dökecekti sebepsiz yere kanımı felek.

Necmu'd-dîn-i Kummî, Sultan III. Tuğrul'un bu şiiri halifenin vezîri Yûnus'u yendikten sonra esir olarak Hemedân'a getirdiği zaman söylediğini kaydetmektedir⁹².

17. Rubâî⁹³:

در دیده خورشید جهان گرد نیم   من میوه شاخ سایه پرورد نیم
مقناع زنان برنکنم مرد نیم   گر بر سر خصمان که نه مردان منند

Tercümesi:

Ben gölgede yetişmiş bir dalın meyvesi değilim.
Cihan güneşinin gözünde bir toz da değilim.
Benimle yığıtlıkte boy ölçüşemeyecek düşmanlarımın başına,
Kadınların peçesini geçirmezsem mert değilim.

18. [Şiir]⁹⁴:

بخشیم و خوریم و یاد ناریم غمان   مائیم درین جهان چرانیم و چمان
چون عمر نمی ماند گو هیچ ممان   نه مال [بجا ماند] و نه خان و نه مان

86 Râvendî/İkbâl, s. 346; Râvendî/Ateş, II, s. 320; Necmu'd-dîn-i Kummî, *Târîhu'l-vuzerâ'*, neşr. Muhammed Takî Dânişpejûh, Tahran 1363/1984, s. 267 (şiirin son mısraı eksiktir); Mahmûd Hidâyet, *Golzâr-i câvidân*, II, s. 852.

87 Necmu'd-dîn-i Kummî: عالم

88 Necmu'd-dîn-i Kummî: جانی

89 Necmu'd-dîn-i Kummî: اقبال مرا دسه گرفت از

90 Necmu'd-dîn-i Kummî: نی

91 Necmu'd-dîn-i Kummî: نباشد

92 *Târîhu'l-vuzerâ'*, s. 267. Muhammed er-Râvendî de, Sultan Tuğrul'un bu şiiri hilâfet ordusunu yenilgiye uğrattıktan sonra söylediğini belirtmektedir (Râvendî/İkbâl, s. 346; Râvendî/Ateş, II, s. 320).

93 Râvendî/İkbâl, s. 369; Râvendî/Ateş, II, s. 339; Mahmûd Hidâyet, *Golzâr-i câvidân*, II, s. 852.

94 Hamdullâh Mustevfî, *Târîh-i guzide*, s. 469.

Tercümesi:

Bu dünyada gezip tozan biziz,
Bağışlayalım, yiyip içelim, hatırlamayalım dertlerimizi.
Ne mal (kalacak), ne de ev bark,
Kalıcı değil ömür; öyleyse bırak da hiçbir şey kalmasın!

19. [Şiir]⁹⁵:

که بودی بازی از دستم پریده	من این محنت بدم در خواب دیده
سزای خود نشستن گه ندیدی	به قصد دست سنجر بر پریدی
سر انگشتم بمنقارش بختی	پس آنگه با سر دستم نشست
همان شه بازارا نخچیر دیدم	کنون آن خواب را تعبیر دیدم

Tercümesi:

Bu meşakkatleri ben rüyamda görmüştüm:
Bir doğan kuşu elimden uçup gitmişti.
Sencer'in eline varmak için uçuyordu;
Lâkin konmak için lâyük bir yer göremiyordu.
Daha sonra elimin üstüne konuverdi.
Gagasıyla parmağımın ucunu yaralıyordu.
Şimdi o rüyanın tabirini gördüm.
Aynı büyük doğanın, (bana) av olduğunu gördüm.

20. Rubâî⁹⁶:

سودای تو نازنین دیرینه دل	ای انده تو معتکف سینه دل
هم پشستی او کرد زهی سینه دل	دل با همه درد دل در اثتای سخن

95 Râvendî/İkbâl, s. 370-369; Râvendî/Ateş, II, s. 340-339. Râvendî şiirin kime ait olduğunu açık bir şekilde kaydetmemiştir. Eserin nâşiri Muhammed İkbâl, şiirin muhtemelen Sultan III. Tuğru'l'a ait olduğu ve şiirde "Sencer" ile Sultan hapiste iken Atabeg Kızıl Arslan tarafından tahta oturtulan "Melik Sencer b. Süleymân"ın kastedildiği kanaatindedir (Râvendî/İkbâl, s. 369; Râvendî/Ateş, II, s. 339).

96 Cemâl Halil-i Şîrvânî, *Nuzhetu'l-mecâlis*, s. 225, nr. 908. Müellif, eserinin bir başka yerinde (*Nuzhetu'l-mecâlis*, s. 437, nr. 2690), rubâî'nin son beytini şu şekilde değiştirmek suretiyle ikinci kez kaydetmiştir:

زنجیر هوس می گسلد جان از شوق تا دید خیال تو در آیینه دل

Tercümesi:

Can, arzudan nefis zincirini parçalıyor,
Gönül aynasında senin hayalini gördüğünden beri.

Tercümesi:

Senin hüznün itikâf için (bu) kalbi mesken tutmuş.
 Senin sevdan, (bu) kalbin kadim sevgilisidir.
 (Bu) kalp bütün hüznüne ve kederine rağmen, konuşurken,
 O (yârin) tarafını tuttu, aferin bu kalbe!

21. Rubâ'î⁹⁷:

دوش آمده بد در گدایی می زد	آنکس که جهان بیشت پایی می زد
صد نعره برای ناشتایی می زد	وقت نماز شام تا گاه سحر

Tercümesi:

Cihanı ayağının altına alan kimse,
 Dün gece dilencilik için gelmiş kapıyı çalıyordu.
 Akşam namazından seher vaktine dek,
 Açlıktan bir parça yiyecek için yüzlerce nâra atıyordu.

Sultan III. Tuğrul'un çağdaşı olan Muhammed er-Râvendî, bu rubâ'iyi sultanın halk arasında meşhur olan ve her zaman söylenen çok güzel şiirlerine örnek olarak vermiştir⁹⁸.

22. Rubâ'î⁹⁹:

وی غرقه چو من بیسی به دریای غمت	ای کشته چو من هزار در پای غمت
کاین جای خیال توست و آن جای غمت	ویران مکن این دیده و دل زآتش و آب

Tercümesi:

Benim gibi binlerce kişi senin derdinden öldü.
 Benim gibi birçok kişi senin dert denizinde boğuldu.
 Harap etme ateş ve suyla bu gözü ve gönlü;
 Zira birinde senin hayalin var, ötekinde de derdin.

23. Rubâ'î¹⁰⁰:

در مشرق و مغرب همگان بندهٔ من	شاهان جهان و خسروان بندهٔ من
من بندهٔ تو و همه جهان بندهٔ من	با این همه ملک و پادشاهی که مراست

97 Râvendî/İkbâl, s. 333; Râvendî/Ateş, II, s. 308.

98 Râvendî/İkbâl, s. 333; Râvendî/Ateş, II, s. 308.

99 Cemâl Halil-i Şirvânî, *Nuzhetu'l-mecâlis*, s. 435, nr. 2671.

100 Râvendî/İkbâl, s. 334; Râvendî/Ateş, II, s. 308.

Tercümesi:

Cihanın şahları ve hükümdarları kulumdur benim,
Doğu ve batıdaki herkes kölemdir benim.
Elimdeki onca ülkeye ve saltanata rağmen,
Ben senin kölenim, tüm cihan benim.

Muhammed er-Râvendî, Sultan III. Tuğrul'un bu rubâ'îyi 585/1189-90 yılında bizzat kendi eliyle yazarak eritilmiş altınla yaldızlayıp Hemedân yakınlarındaki Kûşk-i Nov (Yeni Köşk)'da bulunan Atabeg Kızıl Arslan'a gönderdiğini kaydetmektedir¹⁰¹.

24. Rubâ'î¹⁰²:

کز نیستیم شدست مردار حلال   امروز کرم کن ای کرم را پروبال
گوهر ز کف تو برنگیرم بسفال   فردا که ز اخترم نکو گردد فال

Tercümesi:

Kerem et bugün, ey keremin kolu ve kanadı,
Zira yokluğumuzda murdâr, helâl olacaktır.
Yarın yıldızım parlayıp talihim yaver gittiği zaman,
Senin elinden mücevher alıp da küpe doldurmam.

Rizâ-kulu Han Hidâyet, Sultan III. Tuğrul'un Ermen diyarına geldiğinde bu rubâ'îyi Ermen hâkimine gönderdiğini kaydetmektedir¹⁰³.

25. Rubâ'î¹⁰⁴:

بیرون¹⁰⁵ نکنم زدل حزن¹⁰⁶ زن باشم   ای دل بهوای ارمن ارمن باشم
گاو تو از آن خرمن¹⁰⁹ خر من باشم   وای¹⁰⁷ چرخ اگر بحیله¹⁰⁸ بیرون نکن

Tercümesi:

Ey gönül! Ben (senin yerinde) olsam Ermen(istan) özlemiyle,

101 Râvendî/İkbâl, s. 334; Râvendî/Ateş, II, s. 308.

102 Rizâ-kulu Han Hidâyet, *Mecma'u'l-fusehâ*, I, s. 74.

103 *Mecma'u'l-fusehâ*, I, s. 74.

104 'Avfi, *Lubâbu'l-elbâb*, I, s. 41-42; Rizâ-kulu Han Hidâyet, *Mecma'u'l-fusehâ*, I, s. 74.

105 Rizâ-kulu Han Hidâyet: خالی

106 Rizâ-kulu Han Hidâyet: ز ارزن

107 Rizâ-kulu Han Hidâyet: ای

108 Rizâ-kulu Han Hidâyet: جمله بیرون

109 Rizâ-kulu Han Hidâyet: ز خرمن

İçimdeki hüznü dışa vurmam, (eğer dışa vurursam) kadından farksız olurum.
Ey felek! Eğer hile ile dışa vurmazsan,
Harmanın öküzü sen olursun, eşeği de ben.

Rizâ-kulu Han Hidâyet, Sultan III. Tuğrul'un Ermen hâkimine gönderdiği yukarıdaki 24 numaralı rubâ'îye müsbet bir cevap gelmemesi üzerine bu rubâ'îyi gönderdiğini kaydetmektedir¹¹⁰.

26. Rubâ'î¹¹¹:

از دست بشد نگار دوشین امشب	در سر دارم خمار دوشین امشب
یارب که کجاست یار دوشین امشب	در خدمت یار دوش خوش بود مرا

Tercümesi:

Dün gecenin sarhoşluğu hâlâ kafamda bu gece,
Dün geceki yârim elden avuçtan gitti bu gece.
Yârimin yanında hoş vakit geçirdim dün gece.
Tanrım! Dün geceki yârim nerede bu gece?

* * *

Sonuç olarak bu çalışmada Büyük Selçuklu hükümdar ve hanedan üyelerine ait toplam yirmi altı şiir tespit edilmiştir. Bu şiirlerden ikisi Melikşâh, biri Togaşâh, altısı Sencer, üçü Süleymânşâh ve on dördü de III. Tuğrul'a aittir. Yazma kütüphanelerindeki cönk ve mecmû'alarda yapılacak taramalarla bu şiirlere yenilerinin ekleneceğine şüphe yoktur. Büyük çoğunluğu rubâ'î tarzında kaleme alınmış olan şiirlerin konusunu umumiyetle tarihî hadiseler, aşk, kahramanlık, hikmet, tasavvuf ve ölüm oluşturmaktadır. Bu şiirler aynı zamanda, aslen bozkır kültürünün temsilcileri olan Selçuklu sultanlarının kısa sürede Farsça'ya, şiir yazabilecek derecede âşinâ olduklarını göstermektedir. Yine bu şiirler, İran edebiyatının Selçuklu hanedan üyeleri nezdinde ne derece kabul gördüğünün de en açık delilidir. Selçuklu hanedanı içerisinde Farsça şiir yazma geleneği, XIII. yüzyılda Anadolu'da Türkiye Selçuklu sultanları tarafından devam ettirilmiştir¹¹².

110 *Mecma'u'l-fusehâ*, I, s. 74.

111 Cemâl Halil-i Şirvânî, *Nuzhetu'l-mecâlis*, s. 546, nr. 3573.

112 İbn Bibî, *Evâmîru'l-Alâ'iyye fi'l-umûri'l-Alâ'iyye*, tıpkıbasım Adnan Sadık Erzi, Ankara 1956, s. 25, 59-61, 62, 114, 199, 228; Türkçe terc. Mürsel Öztürk, *el-Evâmîru'l-Alâ'iyye fi'l-umûri'l-Alâ'iyye [Selçuk-name]*, I, Ankara 1996, s. 45, 78-80, 82, 135, 217, 246.

BİBLİYOGRAFYA

- ‘Amâk-i Buhâri, *Divân*, neşr. Sa‘id-i Nefisi, Tahran (tarıhsız).
- ‘A. Hayyâmpûr, *Ferheng-i sohenverân*, Tebrîz 1340/1961.
- Anonim, *Ahkâmu sultânî’l-mâzî*, Tahran Üniversitesi Kütüphanesi, (Mikrofilm), nr. ‘A. 2257.
- Anonim, *Sefîne-yi Tebrîz*, Tahran 1381/2002.
- Arberry, A. J., *Classical Persian Literature*, London 1958.
- Ateş, Ahmed, “Hicrî VI-VIII. (XII-XIV.) Asırlarda Anadolu’da Farsça Eserler”, *Türkiyat Mecmuası*, VII-VIII, (1945), s. 94-135.
- Ateş, Ahmed, *İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler*, I, (Üniversite ve Nuruosmaniye Kütüphaneleri), İstanbul 1968.
- Âzer-i Bigdilî, *Âteşkede-yi Âzer*, neşr. Hasan Sâdât-i Nâserî, Tahran 1336/1957.
- Barthold, V. V., *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, haz. Kazım Yaşar Koprıman - İsmail Aka, Ankara 1975.
- Barthold, V. V., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul 1981.
- Benâketî, *Târih-i Benâketî (Ravzat ulî’l-elbâb fî ma’rifeti’t-tevârih ve’l-ensâb)*, neşr. Ca’fer Şî‘âr, Tahran 1348/1969.
- Bertels, Y. E., *Târih-i edebiyât-i Fârsî*, Farsça terc. S. İzedî, I-II, Tahran 1374-1375/1995-1996.
- Browne, Edward G., *A Literary History of Persia*, I, *From Firdawsî to Sa‘dî*, London 1920.
- el-Bundârî, *Irak ve Horâsân Selçukluları Tarihi*, Türkçe terc. Kıvameddin Burslan, Ankara 1943.
- Cahen, Cl., “Le Malik-nâme et l’histoire des Origines Seljukides”, *Oriens*, II/1, (1949), s. 31-65.
- Celâlu’d-dîn-i Humâî, *Târih-i edebiyât-i İrân*, Tahran 1375/1996.
- Cemâl Halîl-i Şîrvânî, *Nuzhetu’l-mecâlis*, neşr. Muhammed Emîn Riyâhî, Tahran 1366/1987.
- Cong, Bodleian Library, (Oxford), Elliot 292.
- Cong, Kitâbhâne-yi Dânişkede-yi Edebiyyât-i Dânişgâh-i Tahrân, (Tahrân), nr. C. 70.
- Cuveynî, *Târih-i cihânguşâ*, neşr. Mîrzâ Muhammed-i Kazvîni, II, London 1916; Türkçe terc. Mürsel Öztürk, *Tarih-i Cihangüşa*, Ankara 1998.
- Cuzcânî, *Tabâkât-i Nâsiri*, neşr. ‘Abdu’l-Hayy Habîbî, I-II, Tahran 1363/1984.
- Devletşâh-i Semerkandî, *Tezkiretu’ş-şu‘arâ*, neşr. Muhammed Ramazânî, Tahran 1366/1987; Türkçe terc. Necati Lugal, *Tezkire-yi Devletşâh*, I, İstanbul 1990.
- Ebî’l-Hasan Bâherzî, *Dumyetu’l-kasr ve ‘usretu’l-ehli’l-‘asr*, I-II, neşr. Sâmi Mekî el-‘Ânî, Kuveyt 1985.
- Ebu’l-Fazl Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, neşr. ‘Ali Ekber Feyyâz, Meşhed 1375/1996.
- Ebu’l-Kâsim Hâlet, *Şâhân-i şâ‘ir ve ber-guzide-yi eş‘âr-i ân*, Tahran 1346/1967.
- Ebu’l-Kâsim Haydar, *Tezkire-yi hemîşe-yi bahâr*, Kitâbhâne-yi Dânişkede-yi Edebiyyât-i Dânişgâh-i Tahrân, (Tahrân), nr. 98b.
- Erkoç, Ufuk, *Son Irak Selçuklu Sultanı III. Tuğrul ve Zamânı (1177-1194)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.
- Ethé, Hermann, *Catalogue of Persian Manuscripts in the Library of India Office*, I, Oxford 1903.
- Evlîyâ’-ullâh-i Âmulî, *Târih-i Rüyân*, neşr. Menûcehr Sutûde, Tahran 1348/1969.
- Fahru’d-dîn-i Gurgânî, *Vis u Râmîn*, neşr. Muctebâ Mînovî, Tahran 1338/1959; *Vis ile Râmîn*, Türkçe terc. Mehmet Kanar, İstanbul 2013.
- Fahr-i Herevî, *Tezkire-yi ravzatu’s-selâtin*, neşr. A. Hayyâmpûr, Tebrîz 1345/1966.
- Hamdullâh Mustevfî-yi Kazvîni, *Târih-i guzide*, neşr. ‘Abdu’l-Huseyn Nevâ‘î, Tahrân 1364/1985.

- Hândemîr, *Habîbu's-siyer fî ahbâri efrâdi beşer*, neşr. Muhammed Debîr-i Siyâkî, II, Tahran 1362/1983.
- İbn Bibî, *Evâmîru'l-Alâ'iyye fî'l-umûri'l-Alâ'iyye*, tıpkıbasım Adnan Sadık Erzi, Ankara 1956; Türkçe terc. Mürsel Öztürk, *el-Evâmîru'l-Alâ'iyye fî'l-umûri'l-Alâ'iyye [Selçuk-name]*, I-II, Ankara 1996.
- İbn Hassûl, "Tafdîlu'l-Etrâk", neşr. 'Abbâs 'Azzavî, *Belleten*, IV/14-15, (1940), s. 1-30 (metin); Türkçe terc. Ş. Yalıtıkaya, "İbn Hassûl'un Türkler Hakkında Bir Eseri", *Belleten*, IV/14-15, (1940), s. 235-266.
- Kafesoğlu, İbrahim, "Selçuklular", *İA*, X, s. 353-416.
- Kanar, Mehmet, *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*, İstanbul 1993.
- Karaismailoğlu, Adnan, "Karahanlı-Gazneli ve Selçuklu Devletlerinin Edebî Faaliyetlerdeki Etkinliği", *Klâsik Dönem Türk Şiiri İncelemeleri*, Ankara 2001, s. 60-75.
- Karaismailoğlu, Adnan, "Klâsik Türk Edebiyatının İran Edebiyatı ile Münasebeti", *Klâsik Dönem Türk Şiiri İncelemeleri*, Ankara 2001, s. 18-34.
- Karaismailoğlu, Adnan, "Selçuklu Sarayında Şiir ve Şair", *V. Millî Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri (25-26 Nisan 1995)*, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi, Konya 1996, s. 133-139.
- Karaismailoğlu, Adnan, "Yeni Farsça İlk Şiirlerde Türkler ve Türk Kültürü", *Klâsik Dönem Türk Şiiri İncelemeleri*, Ankara 2001, s. 35-59.
- Kartal, Ahmet, *Şiraz'dan İstanbul'a: Türk-Fars Kültür Coğrafyası Üzerine Araştırmalar*, İstanbul 2008.
- Kartal, Ahmet, "Anadoluda Farsça Şiir Söyleyen Türk Şairler (XI.-XVI. Yüzyıllar)", *Türkler*, VII, Ankara 2002, s. 682-695.
- Kartal, Ahmet, "Karahanlı, Gazneli ve Selçuklu Saraylarındaki Edebî Faaliyetler Üzerine Düşünceler", *Bilig*, 17, (2001), s. 55-69.
- Kartal, Ahmet, "Klâsik Türk Edebiyatının İran Edebiyatı ile Münasebeti Üzerine Düşünceler", *Türk Yurdu*, XIX-XX/148-149, (2000), s. 246-266.
- Köymen, Mehmet Altay, "Son Irak Selçuklu Hükümdarı II. Tuğrul ve Zamanı", *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 13, (1985), s. 215-244.
- Köymen, Mehmet Altay, "Tuğrul II.", *İA*, XII/2, s. 19-25.
- Lâmi'î-yi Gurgânî, *Divân*, neşr. Muhammed Debîr Siyâkî, Tahran 2535/1976.
- Mahmûd Hidâyet, *Golzâr-i câvidân*, I-II, 1353-1354/1974-1976.
- Mahmûd Mîrzâ b. Feth. 'Alî-şâh-i Kâçâr, *Tezkiretu's-şu'arâ'*, Staatsbibliothek zu Berlin, Ms. Orient. Oct. 2266.
- Mîrhând, *Ravzatü's-safâ*, IV, Tahran 1339/1960.
- Muhammed Altüncü, *Havlau'l-edeb fî 'asri's-Selçûkî*, Bingazi 1974.
- Muhammed-i 'Avfî, *Lubâbu'l-elbâb*, neşr. Edward G. Browne - Mîrzâ Muhammed-i Kazvîni, Leiden-London 1906.
- Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed-i Tüsî, *'Acâ'ibu'l-mahlûkât*, neşr. Menûçehr Sutûde, Tahran 1383/2004; Muhammed b. Mahmûd-i Hemedânî, *'Acâ'ib-nâme: 'Acâ'ibu'l-mahlûkât ve garâ'ibu'l-mevcûdât*, Ca'fer Muderris-i Sâdikî, Tahran 1375/1996.
- Muhammed b. Mansûr b. el-Yamânî (Zerrîn-dest), *Nûru'l-'uyûn*, Bodleian Library, (Oxford), Sale, nr. 72.
- Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Huseynî el-Yezdî, *el-'Urâza fî hikâyeti's-Selçûkiyye*, neşr. Karl Süsseim, Leiden 1909.
- Muhammed er-Râvendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-surûr*, neşr. Muhammed İkbâl, yay. Muctebâ Mînovî, Tahran 1364/1985; Türkçe terc. Ahmed Ateş, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, I-II, Ankara 1957-1960.
- Muhammed Emin Riyâhî, *Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı*, Türkçe terc. Mehmet Kanar, İstanbul 1995.

- Muhammed Mu'în, *Ferheng-i Fârsî*, I-VI, Tahran 1371/1992⁸.
- Mu'izzî, "Dîvân", *Mecmû'â*, British Library, India Office, (London), nr. 312, vr. 1a-18b.
- Musâfir b. Nâsir el-Malatevî, *Enisu'l-halve ve celisu's-salve*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, nr. 1670.
- Necmu'd-dîn-i Kummî, *Târihu'l-vuzerâ'*, neşr. Muhammed Takî Dânişpejûh, Tahran 1984/1363.
- Nizâmî-yi 'Arûzî, *Çehâr makâle*, neşr. Mîrzâ Muhammed-i Kazvînî, London 1910.
- Nizâmû'd-dîn Mahmûd Kamer-i İsfahânî, *Dîvân*, neşr. Takî Bîneş, Meşhed 1363/1984.
- Özgüdenli, Osman G., *Turco-Iranica: Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları*, İstanbul 2006.
- Özgüdenli, Osman G., *Selçuklular I: Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, İstanbul 2013.
- Özgüdenli, Osman G., "Selçuklular, I. Büyük Selçuklular, B. Sosyoekonomik ve Kültürel Hayat", *DİA*, XXXVI, (2009), s. 371-375.
- Özgüdenli, Osman G., "Selçuklular, V. Irak Selçukluları, B. Sosyoekonomik ve Kültürel Hayat", *DİA*, XXXVI, (2009), s. 388-389.
- Özgüdenli, Osman G., "Selçuklu Çağında Dil ve Edebiyat", *Selçuklu El Kitabı*, ed. Refik Turan, Ankara 2012, s. 633-644.
- Reşîdu'd-dîn Fazlullâh-i Hemedânî, *Câmi'u't-tevârih*, II/5, *Selçuklular Tarihi*, neşr. Ahmed Ateş, Ankara 1960; Türkçe terc. Erkan Göksu - Hüseyin Güneş, *Selçuklu Tarihi*, İstanbul 2009.
- Rizâ-kulu Han Hidâyet, *Mecma'u'l-fusehâ*, neşr. Muzâhir Musaffâ, I-II, Tahran 1336/1957.
- Robinson, Basil William, *Persian Paintings in the India Office Library: A Descriptive Catalogue*, London 1976.
- Rypka, Jan, "History of Persian Literature up to the Beginning of the 20th Century", *History of Iranian Literature*, ed. Karl Jahn, Dordrecht 1956, s. 71-351.
- Sa'îd-i Nefîsî, *Târih-i nazm u nesr der-İrân*, I-II, Tahran 1363/1984.
- Sachau, Ed. – Ethé, Hermann, *Catalogue of the Persian, Turkish, Hindûstânî, and Pushtû Manuscripts in the Bodleian Library*, I, *The Persian Manuscripts*, Continued, Completed and Edited by Hermann Ethé, Oxford 1889.
- Sadru'd-dîn el-Huseynî, *Ahbârû'd-devleti's-Selçûkiyye*, Türkçe terc. Necati Lügal, Ankara 1943.
- Storey, C. A., *Persian Literature: A Bio-bibliographical Survey*, II/2, London 1971; François de Blois, *Persian Literature: A Bio-bibliographical Survey*, V/1, *To A.D. 1100*, London 1992; V/2, *Poetry ca A.D. 1100 to 1225*, London 1994.
- Şebânkâre'î, *Mecma'u'l-ensâb*, neşr. Mîr Hâşim Muhaddis, Tahran 1363/1984.
- Şentürk, Ahmet Atillâ - Kartal, Ahmet, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 2009.
- Tetley, Gillies E., *The Ghaznavid and Saljuq Turks: Poetry as Source for Iranian History*, London 2009.
- Tarlan, Ali Nihad, *İran Edebiyatı*, İstanbul 1944.
- Türkmen Edebiyatının Tarihi*, I, *Orta Asır Devrinin Edebî Mirası*, Redaktör S. A. Garriyev, Aşkabat 1975.
- Vahhâb Velî - İlhâme Miftâh, *Nigâhî be-revend-i nufûz ve gosteriş-i zebân u edeb-i Fârsî der-Turkiye*, Tahran 1374/1995.
- Veliyullâh Zaferî, *Habsiyye der-edeb-i Fârsî: Ez-âgâz-i şi'ir-i Fârsî tâ pâyân-i Zendîyye*, Tahran 1375/1996.
- Zebihullah Safâ, *Târih-i edebiyat der-İrân*, I-IV, Tahran 1351/1972, 1356/1977.
- Zahiru'd-dîn-i Nişâbüri, *Selçûk-nâme*, neşr. A. H. Morton, London 2004.

Ekler

- EK I** : Selçuklu Hanedan Üyelerine Ait Farsça Şiirler.
- EK II** : Sultan Sencer'i Şair Mu'izzî ile Aya Bakarken Gösteren XIV. Yüzyıl Başlarına Ait Bir Minyatür (British Library, India Office, (London), nr. 312, vr. 1a).
- EK III** : Sultan Melikşâh'a Ait Bir Şiir (Musâfir b. Nâsir el-Malatevî, *Enîsu'l-halve ve celîsu's-salve*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, nr. 1670, vr. 64b).
- EK IV** : Sultan Sencer'e Ait Bir Şiir (Musâfir b. Nâsir el-Malatevî, *Enîsu'l-halve ve celîsu's-salve*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, nr. 1670, vr. 64a).
- EK V** : Sultan Sencer'e Ait Bir Rubâ'î (Cong, Bodleian Library, (Oxford), Elliot 292, vr. 117a).
- EK VI** : Sultan Celâlu'd-dîn Süleymânşâh'a Ait Bir Şiir (Musâfir b. Nâsir el-Malatevî, *Enîsu'l-halve ve celîsu's-salve*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, nr. 1670, vr. 63b).
- EK VII** : Sultan III. Tuğrul'a Ait Bir Şiir (*Sefîne-yi Tebrîz*, Tahran 1381/2002, s. 598).

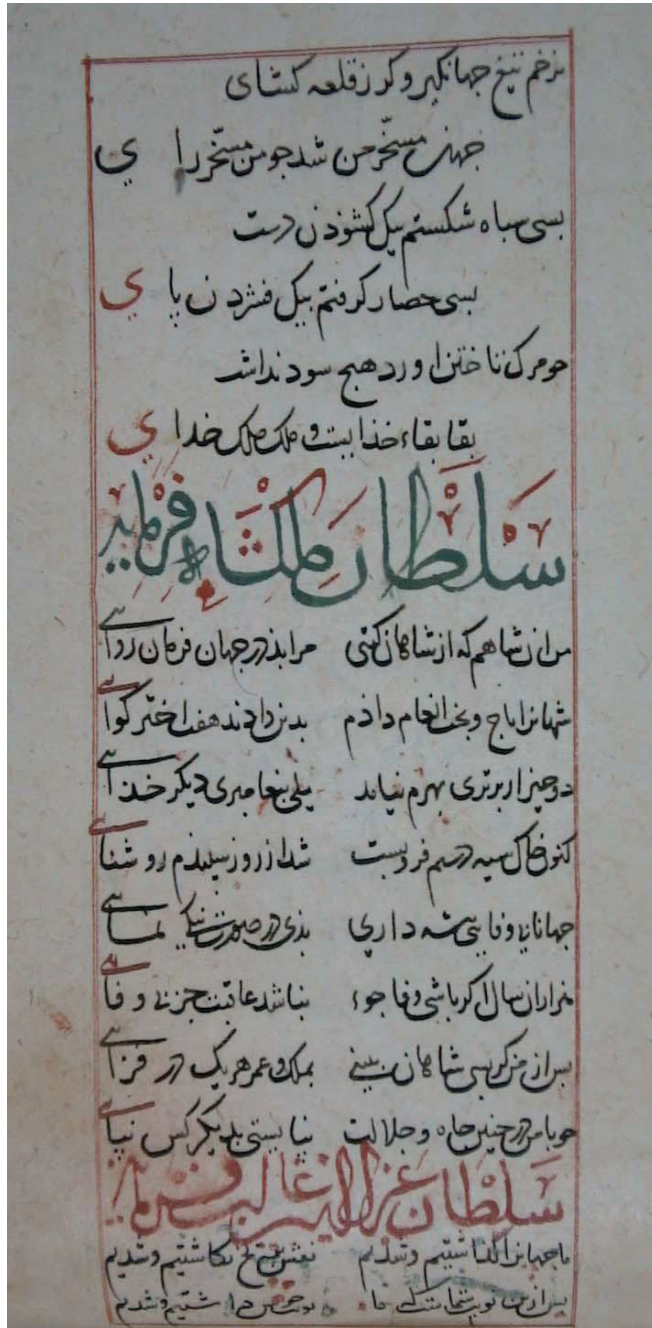
EK I: Selçuklu Hanedan Üyelerine Ait Farsça Şiirler

Selçuklu Hanedan Üyesi	Günümüze Ulaşan Şiir Sayısı
Tuğrul Bey	-
Alp-Arslan	-
Melikşâh	2
Togaşâh	1
Sencer	6
Süleymânşâh	3
III. Tuğrul	14
TOPLAM	26

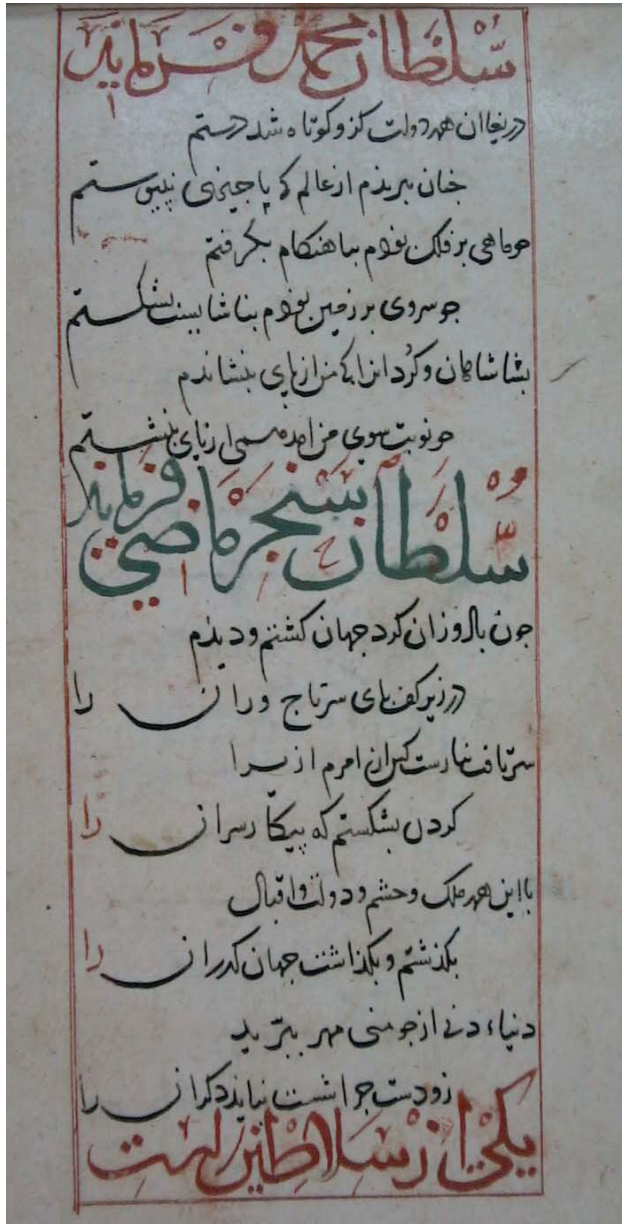
EK II: Sultan Sencer'i Şair Mu'izzî ile Aya Bakarken Gösteren XIV. Yüzyıl Başlarına Ait Bir Minyatür
(British Library, India Office, (London), nr. 312, vr. 1a).

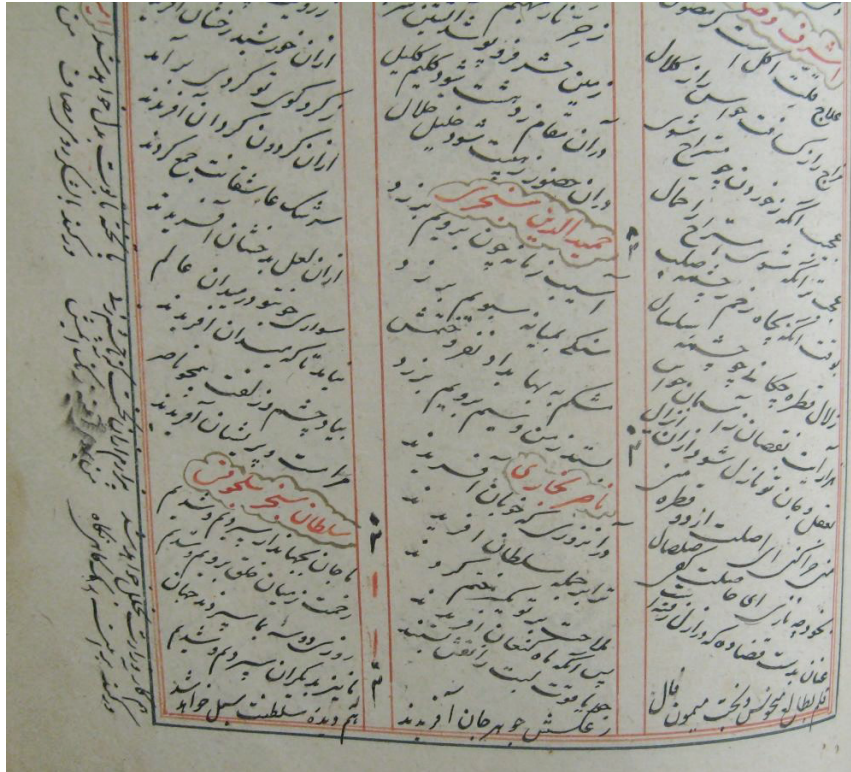
EK III: Sultan Melikshâh'a Ait Bir Şiir

(Musâfir b. Nâsir el-Malatevî, *Enîsu'l-halve ve celîsu's-salve*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, nr. 1670, vr. 64b).

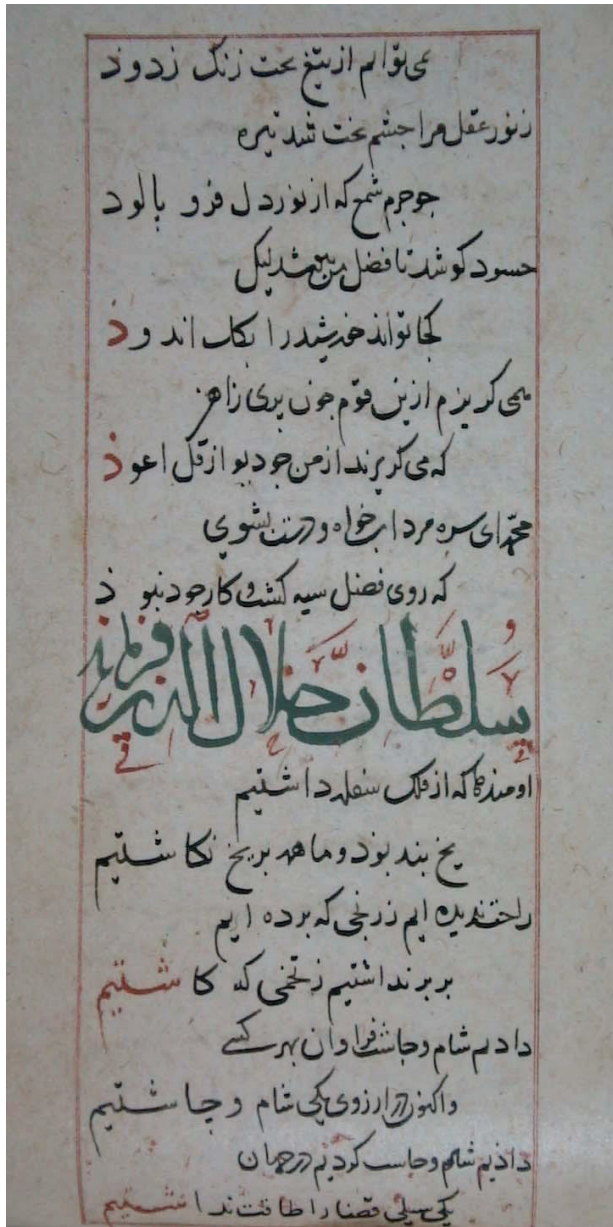

EK IV: Sultan Sencer'e Ait Bir Şiir

(Musâfir b. Nâsir el-Malatevî, *Enisu'l-halve ve celisu's-salve*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, nr. 1670, vr. 64a).

EK V: Sultan Sencer'e Ait Bir Rubâ'i
(Cong, Bodleian Library, (Oxford), Elliot 292, vr. 117a).

EK VI: Sultan Celálu'd-dîn Süleymânşâh'a Ait Bir Şiir

(Musâfir b. Nâsir el-Malatevî, *Enîsu'l-halve ve celîsu's-salve*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, nr. 1670, vr. 63b).

باغ و گل و فصل نوای مرغان بهار
 حاصر همه و لوطیای ای زیبا
 اینجا لوتیای اربنهام جم سود
 و لنگه لوتی خاضری خود را همه باج
 لخت مراد و ز جوانی سنا تو
 عکین ترانم لا نو دانی سنا تو
 تا حد خورم درد نهانی سنا تو
 فریاد مرار زندگانی سنا تو
 کهم ما نام نفسی دور از تو
 افکند مرا چرخ بسی دور از تو
 ای کبابه ز دکانه از من دور
 دور از تو چنانم که کسی دور از تو
 یار از غم من خبر ندارد کوی
 یا جواب من گذر ندارد کوی
 تار یک رسته ز ما نیست
 یارب سب من سخن ندارد کوی
 لا ادری کفای
 یارب تو می یاری دما ز سان
 او از دردم بهم او از سان
 ای کس از سان فراق او نمکنیم
 او را من و مراد و باز سان
 در کمال از ایام وصال
 دی روز خنار و وصل جهان آن روزی
 و امروز حسن فراق عالم سوزنی
 افسوس که بری رفتی کرم ایام
 انرا دوری کویسد این را دوری
 من بودم دوست و آن بت عنبر ساز
 از من جدا بود و آن روزی همه نان
 شب رفت صدید با پایان کویسد
 شب راجه کینه جلدش مالود دراز
 از شب که برون کردم با تو بران
 روز و شبم از غمت سیاه و بران
 بس روزی که تو من سبب باید بود
 تا با تو چنان شبی بودم با ز
 هر چه شوی که با تو باشم با دراز
 کوی با هم از نام کند صراحت
 با این همه که بعضی دهندم در هر
 کوی تا به حنان شبی بعد عمر در
 درستم که انسان کار سرت
 که دستم زد (بده) نتوانی جت

EK VII: Sultan III. Tuğrul'a Ait Bir Şiir

(Sefine-yi Tebriz, Tahran 1381/2002, s. 598).

